

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ, ЯКІ МАЮТЬ ПРОБЛЕМИ З ПОВОДЖЕННЯМ

У статті ми прагнули розкрити взаємозв'язки нерівномірностей розвитку психічних функцій з проблемами поведження молодших школярів та визначити мотивацію їх негативної поведінки.

Ключові слова: мотивація, молодший шкільний вік, психічні функції, функціональні системи, готовність до школи, норма, патологія, іррегулярність.

Постановка проблеми. Становлення і формування особистості тісно пов'язане з формуванням стійкої поведінки в позитивно мотивованій, спочатку особисто значущій діяльності. Ще в дитячому віці людина вступає в систему суспільних відносин, починає взаємодіяти з іншими людьми в ході різної діяльності. Все це безпосередньо формує особистість, яка прагне зайняти певне місце в системі відносин і багато в чому визначається системою, яка складається з внутрішніх і зовнішніх мотивів. Особливої актуальності набуває вивчення специфіки розвитку та формування мотиваційної сфери особистості дітей молодшого шкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мотивація є однією з фундаментальних проблем як вітчизняної, так і зарубіжної психології. Її значущість для розробки сучасної психології пов'язана з аналізом джерел активності людини, спонукальних сил її діяльності, поведінки. Відповідь на запитання, що спонукає людину до діяльності, який мотив, заради чого вона її здійснює, є основою її адекватної інтерпретації. У найзагальнішому плані мотив – це те, що визначає, стимулює, спонукає людину до здійснення якоїсь дії, включену до діяльності, що визначається цим мотивом.

Учбова діяльність через свою специфіку має об'єктивну складність, оскільки учень постійно освоює те, чого він раніше не знав, чим не володів,

стикаючись при цьому, природньо, з численними труднощами. Особливої гостроти ця проблема набуває у молодшому шкільному віці. Це пов'язано з тим, що молодший школяр тільки поринає в атмосферу шкільного життя, учбова діяльність висуває до нього такі вимоги, яких не було на попередніх етапах його розвитку. Тому, зустрічаючись з труднощами, не всі молодші школярі через свої особисті та інтелектуальні особливості здатні їх подолати, що і породжує різнопланові внутрішньо особисті протиріччя, які, як правило, дітьми не усвідомлюються [2].

В тому числі виникають проблеми з поведінням. Практика показує, що батьки все частіше звертаються за професійною підтримкою до психолога з питаннями, що пов'язані з емоційно-вольовими, особистісними порушеннями, які заважають дитині успішно вчитися в школі, створюють проблеми батькам та вчителям.

Діти стикаються з такими труднощами, як проблеми із засвоєнням навчальної програми й, власне, небажання вчитися взагалі, агресивність поведінки, конфліктність, яка проявляється не лише у стосунках з однолітками, а й у стосунках з вчителями, безрезультатність педагогічних впливів на таких дітей.

Спеціально організовані дослідження вчених констатують, що пізнавальний природний інтерес дитини, що вперше прийшла до школи, у більшості випадків поступово згасає ще в першому класі, і поступово, у значної кількості школярів з'являється стійке небажання вчитися (Л. Айдарова, Ш. Амонашвілі, П. Баїв, Т. Бондар, Е. Євсєєва, Е. Кикоїн, С. Матюхіна, С.Сітаров, Л. Таран).

Питання формування та розвитку навчальної мотивації молодших школярів як одне з ключових у педагогіці вивчається в таких основних напрямках: теоретичні питання сутності та розвитку мотиваційної сфери особистості (Л. Виготський, В. Вілюнас, І. Дубровіна, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн.); мотивація навчальної діяльності, її зміст та засоби формування (Ю. Бабанський, Л. Божович, А. Маркова, В. Репкін, Г. Щукіна

та інші); засоби розвитку навчально-пізнавальної мотивації молодших школярів (Ш. Амонашвілі, В. Давидов, Д. Ельконін, Л. Занков, М. Матюхіна, Н. Талізїна, І. Якіманська) [4].

У психологічних роботах часто можна зустріти поняття «мотиваційна сфера особистості». На відміну від спрямованості особистості, яка пов'язана з домінуючими потребами та інтересами, під мотиваційною сферою особистості розуміють всю сукупність мотиваційних утворень людини: диспозиції (мотиви), потреби та цілі, атитюди, поведінкові патерни, інтереси. Мотиваційна сфера – це ядро особистості.

У психологічній літературі з кінця ХІХ ст. обговорюється питання про «боротьбу мотивів». Вундт В. пов'язував боротьбу мотивів з процесом вибору, а Штерн В. — з проявом людиною рішучості. Лазурський А. писав, що збудником боротьби мотивів можна вважати такий збіг обставин, при якому у людини поряд з одним якимось бажанням, що відрізняється значною силою і прагне перейти в дію, виникають інші бажання, протилежні першому, затруднюючи його здійснення (наприклад, зіткнення між почуттям обов'язку і любов'ю до близьких, між бажанням досягти будь-якої цілі і страхом перед небезпекою і т. д.). Лазурський А. говорить, що боротьба мотивів є внутрішньою боротьбою чи конфліктом особистості. Це не мотиви борються, а людина напружено роздумує, зіставляючи різні мотиви, вона бореться сама з собою. Ця внутрішня боротьба завжди відображає зовнішні протиріччя або конфлікти». Є й інші погляди на боротьбу мотивів.

Наприклад, Файзулаєв А. А., говорить про блокування особистістю прийняття мотиву, Дьомін М. В. — про боротьбу різних потягів і тенденцій в мотиві [5]. Все це свідчить, що «борються» у людині різні доводи, установки, бажання, потяги, тобто різні компоненти мотиву, а не мотиви в цілому. Боротьба йде в процесі мотивації, коли мотив ще не сформований. Коли ж він сформований, то боротися вже немає потреби, його треба реалізовувати, запускати в дію. «Переможені» мотиватори (доводи, аргументи, установки) йдуть з поля свідомості, витісняються як непотрібні в даній ситуації. Якщо ж

їх витіснити не вдається, то людина, реалізуючи намір, продовжує сумніватися в правильності своїх дій, і при появі обставин, що підсилюють сумнів, може перервати виконання задуманого.

Основними характеристиками мотивації є:

1) мотивація як складна система вибудовується з компонентів і структур; тобто, вона має певний зміст і внутрішню організацію;

2) мотивація має процесуальну динаміку — існують мотиваційні цикли, стани, ланцюги;

3) мотивація є елементом складнішої системи діяльності, з аналізу функцій і механізмів якої можна зрозуміти її сутність;

4) мотивація — функціональна система, в якій афективні й когнітивні процеси перебувають у внутрішній єдності та взаємній опосередкованості;

5) мотивація – це психічна система, за Виготським Л.; тобто, особливий вид психічних процесів, що регулюють діяльність [3].

Основними функціями мотивації є: спонування, селекція, регуляція (виконання дій) і припинення виконання дії (а також регуляція виконання від однієї дії до іншої).

Структура мотивації поділяється на чотири компоненти стосовно чотирьох основних функцій:

- мотивація ініціації (спонукальна, що ініціює діяльність);
- мотивація селекції (відповідає за вибір мети);
- мотивація реалізації (регулює, контролює реалізацію прийнятого наміру та виконання відповідної їй дії);
- мотивація постреалізації (відповідає за завершення виконання відповідної дії й за перехід від однієї дії до іншої).

Мотивація — процес спонування людини до здійснення тих чи інших дій, вчинків, який є складним актом, що вимагає аналізу й оцінки альтернатив вибору та прийняття рішень [7].

Мета статті — визначення мотивації школярів молодших класів, які мають проблеми з поведінням з врахування психофізіологічних особливостей даного віку.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Фізіологи відмічають, що початок навчання дітей у школі практично співпадає з періодом фізіологічної кризи, яка проявляється в тому, що в організмі дітей цього віку проходять різні ендокринні та інші фізіологічні зрушення: бурхливий ріст тіла, підвищення втомлюваності, збільшення внутрішніх органів та нервово-психічна ранимість.

Вага мозку першокласника наближається до ваги мозку дорослої людини. У молодших школярів збільшується рухливість нервових процесів, що в нормі, дає змогу дітям швидко змінювати свою поведінку відповідно до вимог учителя, але як зазначають фізіологи, найбільш специфічні відділи головного мозку першокласника, які відповідають за програмування, регуляцію та контроль складних форм психічної діяльності, ще не завершили свого формування. Саме тому на думку дослідників, регулюючі та гальмуючі впливи кори на підкіркові структури виявляються недостатніми. Цим фізіологи та психологи пояснюють, те що молодший школяр (особливо учень 1-3 класу) легко відволікається, не здатний до тривалого зосередження, збудливий, емоційний [8].

Нейрофізіологи та психологи виділяють окрему групу дітей з різними формами генезу функціональних систем. Ця група розташовує дітей на сегменті популяційної шкали між нормою та патологією. Відхилення у формуванні психічних функцій у даних дітей були визначені як «іррегулярність психічного розвитку» (ІПР).

Значення, яке Ю. В. Мікадзе вкладає у даний термін «іррегулярність», означає відхилення від норми, не підпорядкованість визначеному порядку, нерівномірність, яка виникає в силу індивідуальних відмінностей онтогенезу дитини. Введення даного терміну також дозволяє відділити певні відхилення в розвитку та поведінці дитини від інших порушень.

Іррегулярність психічного розвитку зумовлена різноманітними причинами та може проявлятися у різних формах. Перша з них — це відхилення у зв'язку з уповільненими темпами розвитку (відставання від вікових нормативів) психічних функціональних систем. Таке відставання може бути обумовлене індивідуальними особливостями дозрівання мозку чи недостатньою стимулюючою дією навколишнього середовища.

Друга форма — це відхилення, яке виникає у зв'язку з змінами в структурі функціональних систем. Такі зміни можуть бути результатом довільних чи мимовільних компенсаторних перебудов. Компенсаторні процеси виникають при пошкодженнях і спрямовані на оптимізацію роботи функціональних систем мозку.

Непатологічні відхилення психічного розвитку можуть бути пояснені з позицій системогенезу роботою або відстаючих у формуванні, або компенсаторно змінених функціональних систем [6].

Т. В. Ахутіна, Н. М. Пилаєва для визначення цієї групи дітей використовують термін «нерівномірність розвитку психічних функцій». Термін «нерівномірність» використовується авторами у значенні невідповідності темпів розвитку вищих психічних функцій [1].

Дослідники зазначають, що на поведінку здійснюють вплив як біологічні так і соціальні фактори. Існує ряд досліджень, де здійснені спроби визначити роль генетичних та факторів середовища в розвитку психічних функцій, в прояві тих чи інших психологічних якостей. Так наприклад, Г. Айзенк вважав, що інтелектуальні здібності на 80% зумовлені впливом спадковості і на 20% — середовища [6].

В дослідженнях Інституту мозку також визначили вклад генетичних та соціальних факторів у прояві властивостей та якостей психічного розвитку, зокрема виділено, що така якість як агресивність на 94% залежить від генетичних факторів, роздратованість, активність теж в більшій мірі визначається вродженими характеристиками дитини.

Наше дослідження було проведено на базі консультативного центру Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. За нашими спостереженнями важливе значення у поведінці дитини мають мотиви встановлення й збереження позитивних взаємовідносин з дорослими та іншими дітьми. Добре ставлення з боку оточуючих необхідне дитині. Прагнення «заслужити» ласку, схвалення, похвалу дорослих — одна із основних важелів її поведінки. Багато дій дітей пояснюються саме цим бажанням. Бажання встановити позитивні взаємовідносини з дорослими, змушує дитину рахуватися з їхньою думкою й вербальними оцінками, виконувати встановлені дорослими правила поведінки.

З розвитком контактів із однолітками, для дитини дедалі важливішим стає їхнє ставлення щодо неї. Таким чином, молодший шкільний вік характеризується інтенсивним розвитком мотиваційної сфери дитини. З'являються нові мотиви, які по своєму характеру можна визначити як громадські, такі, що чинять сильний вплив на усю поведінку дитини. Проте поява таких мотивів залежить від виховного впливу дорослих.

На цьому фоні також актуалізуються пізнавальні мотиви, що лежать в основі формування учбової діяльності. І тут важливим буде те, яким чином вихователь, батько або інший значущий дорослий зможе правильно скористатися цією особливістю дитини для ефективної організації її учбової діяльності.

Протягом навчання в молодших класах в мотивації дітей, починаючи з 2 класу, відбуваються певні зміни. Ці зміни спостерігаються в якості відповідей учнів 1-4 класів на запитання: «Для чого ти вчишся в школі?».

Діти 1-2 класів, як правило, наводять один-два аргументи (переважно вказівки або настанови дорослих): «Тато з мамою так сказали», «Усі діти ходять до школи», «Щоб навчитися писати, читати», «За хороші оцінки мене хвалять» тощо.

Для учнів 3-4 класів характерні такі відповіді: «Я вчуся, щоб стати лікарем, як мій батько», «Я вчуся в школі, щоб бути розумним. Я дізнаюся

багато цікавого про життя людей, природу, космос», «Я люблю уроки математики, а ось вчити правила з граматики — ні» .

Подібні відповіді свідчать, що в учнів починає утворюватися певна система мотивів (мотивація) і широкі соціальні мотиви, пов'язані з підготовкою до праці, до майбутнього життя, прагнення посісти в ньому певне місце. У них виробилося нове ставлення до учіння, однолітків, вчителів.

У 3-4 класах, порівняно з 1-2, дещо змінюється зміст і характер пізнавальних мотивів, розвивається інтерес до розумової діяльності. Для них поступово розкривається змістовний бік учіння, виявляється інтерес до змісту навчальних предметів, до читання літератури з певної тематики (про природу, рослини, історію). Навчання перетворюється для них на засіб пізнання дійсності. Водночас виявляється прагнення до виконання складніших завдань, робити самостійні висновки, аналізувати факти в доступних формах. Виникають інтелектуальні почуття: радість від успіху в пізнанні нового, сумнів, задоволення від розумового напруження тощо, які при вмілому керівництві і відповідних методах навчання стають стійкими мотивами учіння

Не слід забувати про особливу спонукальну силу оцінки знань. Якщо в 1-2 класах оцінка означає успіх або неуспіх дитини в навчанні і відповідно до цього радість чи незадоволення батьків, то в 3-4 класах оцінкою визначається місце учня в колективі, його громадське становище. Свої успіхи школярі починають розглядати як частину загальних, співвідносять їх з успіхами всього класу. Поступово в учнів зростає й роль громадської думки. У 3-4 класах зауваження вчителя, зроблені учневі в присутності однокласників, переживається гостріше, ніж наодинці [9].

Методика дослідження мотивації учіння» І.Ю. Пахомової та Р.В. Овчарової. Молодший шкільний вік характеризується виникненням нової соціальної ситуації розвитку. У дитини вже з'являється коло обов'язків. Змінюються взаємини з дорослими, набуваючи нових форм: спільні дії

поступово змінюються самостійним виконанням дитиною вказівок дорослого.

З'являється можливість систематичного навчання згідно з певною програмою, хоча останню можна реалізувати лише в тій мірі, в якій вона стає власною програмою дитини. Також в цьому віці дитина вже вступає в певні стосунки з однолітками, що також визначає ситуацію її розвитку.

Дана методика носила груповий характер, ми проводили її двічі. Тому мали змогу порівняти отримані результати. Перше виконання методики відбувалось без обговорень, ігор, настанов. Другий раз ми провели методику після проведення корекційного заняття.

Особливості соціальної ситуації розвитку дітей виражаються в характерних для них видах діяльності, передусім у сюжетно-рольовій грі, яка створює сприятливі умови для доступного засвоєння зовнішнього світу.

Молодший школяр набуває власного досвіду і засвоює доступний йому досвід інших, спілкуючись із дорослими, граючи в рольові ігри, виконуючи трудові доручення тощо, тобто він постійно вчиться. Окрім того, в цьому віці розпочинається освоєння форм навчальної діяльності.

Ми отримали наступні результати: соціальний мотив — 25%, позиційний мотив — 20%, навчальний — 15%, зовнішній мотив — 10%, і найменші показники отримав мотив отримання оцінки— всього 5% (див. Рис.1.)

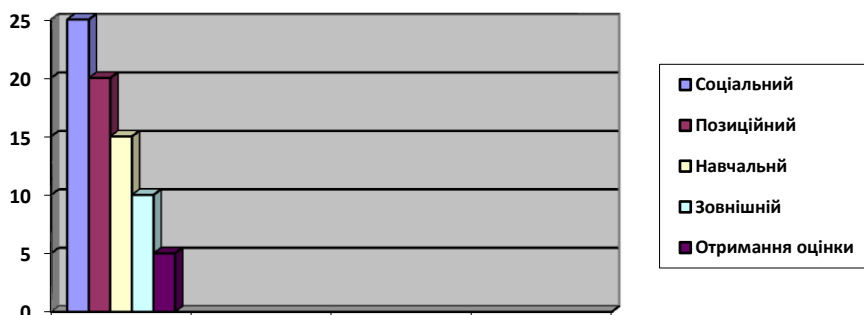

Рис.1. Відсоткові показники мотивів молодших школярів

«Методика дослідження мотивації учіння» І.Ю. Пахомової та Р.В. Овчарової.

Отримані дані свідчать про те, що у дітей, при первинному обстеженні, переважаючим мотивом є ігровий, що становить 30% від загальної кількості. Так само, ми можемо говорити про те, що не відбулося значних змін у показниках готовності навчального мотиву, дані змінилися всього на 5%. Потрібно відзначити збільшення ролі соціального мотиву з 10% до 25% після проведення корекційного заняття в групі. Важливо відзначити, що показники мотиву отримання оцінки стабільно низькі — всього по 5%. Дані про зміни в ролі позиційного та зовнішнього мотивів так само незначні — по 5%.

Представлені результати показують, що на момент першого обстеження показники переважаючих мотивів багато в чому схожі. Ми можемо говорити про високу значущість за двома методиками груп ігрового мотиву — 30-35%. Ігровий мотив — це мотив, який може бути неадекватно перенесений у навчальну сферу.

Важливо відзначити і розбіжності: за першим проведенням, мотив зовнішньої оцінки був дещо вищим, ніж за результатами методики другої, це можна пояснити, що використовувались різні форми роботи з дітьми, зокрема, в першому випадку — це групова форма роботи, а в другому — індивідуальна. А також перед проведенням методики вдруге ми провели корекційно-навчальне заняття з дітьми.

На основі отриманих результатів, при повторному обстеженні, ми бачимо, що після проведення ряду занять з використанням сюжетно-рольових ігор, психокорекцій них вправ у дітей значимість ігрового мотиву знизилася до 30%. При цьому, значущість навчального мотиву зросла до 25%.

Ми можемо говорити про значущі відмінності за показниками сформованості мотиваційної готовності до школи. Ми можемо припускати те, що діти на психолого-корекційних заняттях, програючи в сюжетно-рольових іграх певні особистісно-значимі сюжети, і, при цьому виконуючи завдання, змогли сформувати і виробити мотиваційну готовність, на відміну від того часу, коли ми проводили перше тестування. У першому

діагностичному процесі, як і раніше, спостерігається слабо сформована мотиваційна готовність.

Отже, корекційно-розвивальні заняття впливають на формування мотиваційної готовності до школи. Діти після заняття були більш зацікавлені, замотивувати протягом всіх діагностувань, так як колишній, провідний ігровий мотив включав внутрішній інтерес, почуття цікавості, активізував дітей на пошуки рішень важких завдань і знаходженню виходів. В наслідок чого, мотиваційний рівень підвищувався і висував на перше місце потреби школяра в нових відчуттях і інформації, що як наслідок висувало на перший план навчальний мотив.

Отже, ми бачимо, що після проведених занять переважаючим мотивом є навчальний, тоді як при виконанні першої методики даний мотив є другорядним.

Висновки. Те, які з мотивів виступатимуть головними, визначить спрямованість усієї поведінки дитини. У даному віці стержень особи тільки починає складатися, але певна спрямованість в поведінці дитини вже спостерігається. Вона може бути різною від украй егоїстичної, індивідуалістичної до громадської, високоморальної (звичайно, в межах можливості цього віку).

Вже в дитячому віці в поведінці одних дітей проявляються тенденції творчого типу особи, а у інших — руйнівного, споживчого. Педагогам і батькам важливо за незначними на перший погляд ознаками помітити прояв певної тенденції в поведінці дітей, з тим, щоб вчасно уміло коригувати розвиток особистості дитини, формувати суспільно цінні потреби і мотиви, забезпечити кожній дитині повноцінні шляхи самовираження і самоствердження.

Література

1. Ахутина Т.В. Диагностика развития зрительно-вербальных функций / Ахутина Т.В., Пылаева Н. М. – М.: Академия, 2003. – 200 с.

2. Бабаян Ю.О.Формування мотиваційної сфери у молодших школярів / Ю. О. Бабаян, Ю. О. Матенко // Збірник наукових праць. Психологічні науки. – Випуск 2.12 (103) Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського, 2003. – С. 22-25.

3. Выготский Л. С. Психология / Л. С. Выготский. – М. : Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с.

4. Демченко Я. М. Особливості формування мотивації навчання молодших школярів у Вальдорфській школі / Я. М. Демченко //Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія» [Вип. 49] – Харків, 2015. – С.75-85.

5. Додонов Б. І. Структура і динаміка мотивів діяльності / Б. І. Додонов // Питання психології. – № 4. – С. 17-21.

6. Микадзе Ю. В. Нейропсихология детского возраста: Учебное пособие / Ю. В. Микадзе. – СПб.: Питер, 2013. – 288 с.

7. Психология: [Словарь] / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.

8. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. 2-ге вид. – К.: Каравела, 2009. – 400 с.

9.http://teacher.at.ua/publ/motivacija_rushijna_sila_uchbovoji_dijalnosti_uchniv_pochatkovoji_shkoli/19-1-0-3409

References

1. Ahutina T.V. Diagnostika rozvittia zritelno-verbalnih funktsiy / Ahutina T.V., Pilaeva N. M. – М. : Academia, 2003.– 200 s.

2. Babayan Y. O. Formuvannia motivatsinoi sfery u molodshyh shkoliariv / Y. Babayan, Y. Matenko // Zbirnyk naukovykh prats. Psykhologichni nauki. – Vypusk 2.12 (103) Mykolaevskiy natsionalnii universytet imeni V.O. Suhomlynskogo, 2003. – S. 22–25.

3. Vigotskiyy L. S. Psikhologia / L. S. Vigotskiyy. – M.: Izd-vo Eksmo-Press, 2000.–1008 s.

4. Demchenko J.M. Osoblyvosti formuvannia motyvatsii navchannia molodshyh shkolariv y Waldorfskiy shkoli / J. M. Demchenko // Zbirnyk naukovykh prats «Pedagogika ta Psikhologia» [Vyp. 49] – Kharkiv, 2015. – S.75–85.

5. Dodonov B. I. Stryktura ta dynamika motyviv diialnosti / B.I. Dodonov // Pytannia psykhologii. – № 4. – S. 17–21.

6. Mikadze Y.V. Neyropsikhologia detskogo vozrasta: Uchebnoe posobie / Y. V. Mikadze – SPb .: Piter, 2013. – 288 s.

7. Psikhologia: [Slovar] / Pod Obsh. red. A. V. Petrovskogo, M.G. Yaroshevskogo. – 2-e izd., ispr. i dop. – M.: Politizdat, 1990. – 494 s.

8. Skrypchenko O.V. Vikova ta pedagogichna psikhologia: navchalny posibnyk / O.V. Skrypchenko, L.V. Dolinska, Z.V. Ogorodniychuk ta inshi. 2-e. Vyd. – K .: Caravella, 2009. – 400 s.

Грицюк И. М.

Особенности мотивации младших школьников, имеющих проблемы с поведением

В статье мы стремились раскрыть взаимосвязи неравномерностей развития психических функций с проблемами поведения младших школьников и определить мотивацию их негативного поведения.

Ключевые слова: *мотивация, младший школьный возраст, психические функции, функциональные системы, готовность к школе, норма, патология, иррегулярность.*

Hrytsiuk I. M.

Motivation features primary school children who have problems in dealing.

In this article we aimed to reveal relationships of mental functions irregularities problems handling primary school children and define their negative behavior.

Keywords: *motivation, primary school age, mental functions, functional systems, school readiness, norm, pathology, irrehulyarnist.*

Грицюк Ірина Михайлівна — кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології та безпеки життєдіяльності Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк, Волинська область.